

the concepts in methodology. As a result of comparative analysis of the concepts, it has been determined that the model of education is understood as a pattern of construction of educational system in the country (Ukraine has chosen personality-oriented model of education).

An approach to teaching is one of the most general methodological assumptions which are taken under consideration in research or teaching. It has been specified, that an approach must determine goals, principles, content and teaching methods. If it does not take place (only 1–2 components undergo changes), then there is nothing to talk about an approach.

Teaching principle is one of conceptually important assumptions, which is included in the content of approach. Basic principles of communicative-activity approach are motivation of educational activity, communicative activity, awareness of the mastered knowledge, individualization and differentiation in teaching, functional principle, interrelation in mastering of language and speech activity.

In the last decades terminologisation phrases are often used: «sociocultural approach», «linguconceptual approach», «competency building approach», however, in opinion of the author, it is reasonable to name them not approaches, but principles which complement and extend communicative-activity approach. The reason for such an assertion: 1) if to assume that they are approaches, they must include new goals, principles, content, methods of teaching and control, but in fact all the principles of communicative-activity approach remain unchanged; 2) each of the so-called approaches introduces a new element only to one component of methodology (sociocultural – to the content of teaching (at the level of didactic material); competency building – to the purpose of teaching; linguconceptual – to teaching methods and techniques). That is why it is possible to consider that communicative-activity approach to teaching develops, introduces new principles (sociocultural, linguconceptual, competency building) and is an important component of methodology of teaching languages of schoolchildren and students.

Key words: *model of education, approach to teaching, teaching principles.*

УДК 81'42

М. Г. Сушко-Безденежних

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПОТЕНЦІАЛ КУРСУ «ОСНОВИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДИСКУРС-АНАЛІЗУ» В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті обґрунтовується необхідність включення інтегративного курсу «Основи лінгвістичного дискурс-аналізу» до програми підготовки студентів-філологів. Пропонується огляд підходів до розуміння поняття «дискурс» та коротка характеристика основних напрямів дискурс-аналізу. Перераховуються теоретичні та практичні завдання пропонованого курсу в програмі професійної підготовки філологів та окреслюються основні аспекти його змісту. Автор зазначає, що даний курс має стати курсом, що завершує вивчення мовознавчих дисциплін у виші, відображаючи загальну тенденцію переходу від системно-структурного підходу до мовних явищ, що домінувало протягом XX ст., до нової функціональної парадигми лінгвістики XXI ст.

Ключові слова: *інтегративний курс, дискурс-аналіз, підготовка студентів-філологів, системно-структурний підхід, функціональна парадигма лінгвістики.*

Постановка проблеми. Як відомо, мова, як будь-який інший дослідницький об'єкт, може вивчатися з точки зору різних методологічних

підходів: субстанціонального (вивчення матеріальних одиниць, з яких складається об'єкт дослідження – звуків, морфем тощо), структурного (вивчення відносин, що існують між різними компонентами мови) та функціонального (вивчення вживання мови, тобто, мовлення). У ХХ сторіччі в лінгвістиці панував системно-структурний підхід, що орієнтувався на субстанціональний і структурний методологічні підходи. Але на межі ХХ і ХХІ сторіч у лінгвістиці відбувся так званий «функціональний переворот» – тобто, перенесення уваги від вивчення мови до вивчення мовлення. Парадигму, що визначає розвиток сучасної лінгвістики, називають прагматичною (А. М. Ломов), функціональною (Д. Шифрін), дискурсивно-когнітивною (Є. С. Кубрякова) тощо [7, 146], а її основними принципами проголошено експансіонізм, експланаторність, антропоцентризм і, передусім, функціоналізм [4, 5] – тобто, вивчення використання мови суб'єктом комунікативної діяльності–людиною–для досягнення своїх цілей у широкому суспільному, діяльнісному та пізнавальному контексті.

Проте, на нашу думку, ця докорінна зміна наукової лінгвістичної парадигми досі дуже мало відображена у змісті вузівських програм професійної підготовки філологів. Переважна більшість навчальних курсів мовознавчого спрямування, що пропонуються наразі (фонетика, граматики, лексикологія, порівняльна типологія) лежать у площині системно-структурного підходу. З функціональним підходом до вивчення мови студенти знайомляться лише в курсах стилістики та лінгвістики тексту. Але й вищезгадані курси не є, власне кажучи, функціональними в повному розумінні слова, а лише знаходяться на перетині структурної, системної та функціональної парадигм.

Фактично вивчення лінгвістики у виші завершується рівнем тексту – останнім рівнем, що його бодай умовно, у вигляді текстової моделі, можна віднести до рівнів мовної системи, так і не переходячи до вивчення мовлення. У результаті студенти не отримують знань про сучасний стан розвитку лінгвістики, не володіють термінологічною базою функціонального пласта лінгвістичних досліджень, виявляються недостатньо підготовленими до ведення власної наукової роботи, оскільки не орієнтуються в актуальних лінгвістичних напрямках. Очевидною є актуальність потреби «розширення горизонтів» шляхом введення до навчальної програми дисципліни, спрямованої на вивчення суто мовленнєвих феноменів з точки зору функціонального підходу, що логічним чином ознаменувало б перехід від вивчення мови як системи до вивчення її функціонування та склало б у студентів завершену картину лінгвістичних студій.

Отже, **метою даної статті** є обґрунтування необхідності розширення вузівської програми за рахунок інтегративного курсу «Основи лінгвістичного дискурс-аналізу». Ми ставимо перед собою завдання визначити його місце в навчальному процесі та серед інших мовознавчих дисциплін, описати його теоретичні та практичні завдання, окреслити приблизний зміст і структуру цього курсу, коротко охарактеризувавши зміст поняття дискурс та описавши основні напрями дискурс-аналізу, а також його зв'язки з актуальними напрямками лінгвістичних досліджень.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, вибір саме дискурсу в якості предмета вивчення студентів-філологів може видатися сумнівним, зважаючи на надзвичайну полісемантичність цього терміну. Термін «дискурс» уживаний не лише в лінгвістиці, але й у літературознавстві, культурології, політології, соціології, філософії, психології тощо. Крім того, останніми роками він усе частіше вживається мас-медіа в якості «престижного» замітника слів обговорення, дискусія. Та й власне в лінгвістиці дискурс має низку мало пов'язаних одне з одним значень: від «автентичної розмовно-побутової комунікації, діалогу» до «процесу конструювання соціальної дійсності». Усе це спонукає деяких лінгвістів пропонувати взагалі відмовитися від цього терміну як від «модної пустушки» [1, 4].

З іншого боку, надзвичайна популярність терміну як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці зумовлює потребу розібратися в його змісті. Адже, по-перше, філологічна освіта без ґрунтового розуміння одного з ключових феноменів сучасної лінгвістики не може вважатися ані сучасною, ані завершеною; тож принаймні стислий огляд підходів до розуміння цього феномену та коротка характеристика напрямів дискурс-аналізу мають стати неодмінною складовою професійної освіти студентів-філологів.

По-друге, за наявності таких знань горезвісна полісемантичність терміну перетворюється з недоліку на перевагу: від розгубленості через «розмитість його поняттєвих меж» [5, 28] ми приходимо до розуміння дискурсу як надзвичайно широкого комплексного поняття, що об'єднує кілька відносно самостійних напрямів лінгвістичних досліджень, кожне з котрих, тим не менш, відображує сучасний інтерес до мови як до «дому духа» та спирається на весь спектр актуальних когнітивних і функціональних лінгвістичних теорій: прагматику, соціолінгвістику, когнітивістику, теорію комунікації. Таким чином, аналіз дискурсу стає зручним інтегративним, підсумковим курсом, який, з одного боку, має власний чітко окреслений предмет дослідження – дискурс, а з іншого –

знайомить студентів із цілою низкою суміжних дисциплін, із цілим прошарком функціональних і когнітивних лінгвістичних досліджень.

По-третє, на відміну від наявних у нинішній програмі суто теоретичних курсів («Філософія мови», «Сучасні напрямки лінгвістичних досліджень»), інтегративний курс «Основи сучасного дискурс-аналізу» міг би забезпечити ознайомлення з актуальними напрямами лінгвістичних досліджень не лише в теоретичній, але й у прикладній площині, адже дискурс-аналіз працює з емпіричним матеріалом, а більшість напрямів дискурс-аналізу пропонують уже досить усталені й розвинені методики лінгвістичного аналізу транстекстуальних структур. У лінгвістичній літературі є чимало цікавих прикладів аналізу різноманітних дискурсів, знайомство з якими допоможе не лише глибше, більш наочно засвоїти теоретичний матеріал, але й спонукає студентів до власних досліджень.

Окреслимо приблизний зміст програми курсу з дисципліни «Основи лінгвістичного дискурс-аналізу», назвавши основні підходи до розуміння терміну дискурс та коротко схарактеризувавши основні напрями дискурс-аналізу.

Конверсаційний дискурс-аналіз (праці D. Hymes, J. Gumperz, E. Goffman, G. Garfienkel, Schegloff&Sacks, Henne&Rehbock, Woolgar, Gilbert&Mulkay, Potter&Wetherell) розуміє дискурс як автентичну розмовно-побутову комунікацію: як неформальну (наприклад, розмови батьків із дитиною тощо), так і більш ритуалізовану (урок, засідання суду, телевізійне інтерв'ю тощо). Цей напрям спирається на теорії етнографії та соціології мовлення. Категоріями конверсаційного дискурс-аналізу виступають: а) формально-граматична та семантико-прагматична зв'язність діалогу (способи зв'язку суміжних висловлювань у потоці мовлення, введення нових і закінчення старих тем розмови тощо), б) комунікативна поведінка комунікантів (керування перебігом спілкування, розподіл комунікативних ролей і правила їхнього обміну, способи «перехоплення» комунікативної ініціативи тощо); в) мета-комунікативні елементи дискурсу (мовні й екстралінгвальні засоби підтримання та привертання уваги, контроль сприйняття й розуміння, регулювання фізичних параметрів комунікації, лінійну організацію і редагування дискурсу). Цікавий приклад конверсаційного дискурс-аналізу знаходимо в монографії М. Л. Макарова [5, 224–241].

Формально-функціональний підхід до аналізу дискурсу (Д. Шиффрін, Н. Д. Арутюнова, Ю. Н. Караулов, В. В. Петров, В. В. Красних, Т. ван Дейк) розуміє дискурс як «текст, занурений у життя» – одиничний макро-мовленнєвий комунікативний акт, вбудований у широкий екстралінгвальний

контекст. Дискурс описується як дуальний феномен, що складається з процесуальної (комунікативний акт) та результативної (текст) частин. Вектор дослідницької уваги спрямований на відображення позамовних складових комунікації (соціального, прагматичного, соціокультурного й когнітивного контекстів створення та сприйняття повідомлення) в мовній тканині тексту. Категоріями аналізу виступають: а) ментальні схеми й соціо-когнітивні моделі дискурсу (фрейми та схеми проявлення ситуацій і текстів, комунікативні скрипти); б) соціально-психологічні виміри тексту (дискурс як соціальна практика: діяльність, учасники, показники дії, часу, місця, засобів); в) рівні аналізу тексту (прагматичні, пропозиціонально-семантичні, риторичні, аргументативні, стилістичні, граматичні структури тексту).

Критичний аналіз дискурсу (КДА) та історичний дискурс-аналіз, (дискурсивна семантика) мають багато спільного. Вони теж підкреслюють дуальну природу дискурсу, проте під дискурсом розуміється не одиничний макро-мовленнєвий акт, а дискурсивна практика, що охоплює дискурсивну формацію (поняття, запроваджене М. Фуко) – складну комплексну систему людського знання, що склалася суспільно-історично, та дискурсивний корпус – сукупність багатьох пов'язаних між собою текстів, породжених у межах певної дискурсивної формації. Таке розуміння дискурсу, що наразі видається домінуючим і у вітчизняній, і особливо в зарубіжній лінгвістиці, розвивалося під впливом ідей пост-структуралізму (М. Фуко, Л. Альтюссер) та конструктивізму (Ю. Хабермас).

І КДА, і історична семантика розглядають мову як засіб здійснення ідеологічного тиску, як репрезентацію владних відносин у суспільстві. Обидва спираються на історію, політологію, теорію соціальних уявлень, аналіз ідеологій і літературознавство; обидва застосовують у цілому однакову методику (докладніший огляд методів див. [6, 322–325]). Відрізняються вони підбором матеріалу дослідження.

Історична дискурсивна семантика (праці Ж.-Ж. Куртина, Д. Манжено, П. Серіо, М. Пешьо, І. С. Шевченко, Д. Буссе, В. Тойберта, М. Венгелера та ін.) бере матеріал із письмових пам'яток масової комунікації минулих часів, намагаючись відтворити «дух часу», ідеологічні меседжі минулого шляхом аналізу змісту ключових понять тогочасного дискурсу. При цьому дослідники додержуються суто описового стилю, лишаючись нейтральними по відношенню до об'єкта дослідження.

Критичний аналіз дискурсу бере матеріал із сучасної масової політичної комунікації (праці Т. ван Дейка, Р. Водак, Тео ван Левена, У. Мааса, В. З. Дем'янкова, А. Н. Баранова). Він спрямований на вивчення того, яким

чином зловживання соціальною владою, соціальне панування та нерівність включаються, репродукуються, відтворюються та відкидаються текстом і мовленням у політичному та соціальному контексті. КДА націлений на розуміння, викриття соціальної нерівності і в кінцевому рахунку на протистояння цій нерівності. Таким чином, на відміну від історичної семантики КДА покликаний не тільки пояснити світ, але й сприяти його зміні.

Дискурс як соціологія знань: дискурс розуміється як процес і спосіб мислення, формування знань. Спирається на конструктивістський підхід до пізнання дійсності (П. Бергер, Т. Лукман, Б. Андерсен, В. Барр, К. Герген, З. Єгер), у межах якого вважається, що наші знання про світ та про самих себе не є абсолютним відображенням реальності, оскільки способи розуміння й репрезентації світу завжди історично та культурно обумовлені. Тож знання є результатом категоризації реальності, вони конструюються соціальними процесами та соціальною взаємодією, інакше кажучи, є продуктом дискурсів. Між знаннями та соціальною поведінкою існує зв'язок: «відмінності в соціальних поглядах призводять до відмінності в соціальних діях. Як наслідок, соціальна структура знань та істина мають соціальні наслідки» [3, 23–25]. Як тут не згадати сучасну ситуацію на Сході України, коли в споживачів різних ЗМІ сформувалися діаметрально протилежні уявлення про одні й ті самі події, що вважаються кожною зі сторін об'єктивним беззаперечним знанням і штовхають їх до діаметрально протилежних дій...

Огляд напрямів дискурсивних досліджень доводить, що аналіз дискурсу постійно використовує здобутки практично всіх актуальних напрямів лінгвістичних досліджень: конверсаційного аналізу, риторики, теорії аргументації, лексикології, семантики, семіотики, когнітивістики (теорії прототипів, фреймової семантики, теорії когнітивної метафори), теорії мовленнєвих актів, комунікативної лінгвістики.

Цей факт забезпечує виконання основної мети курсу: ознайомлення студентів із сучасним станом розвитку лінгвістики, з актуальними напрямами, що базуються на функціональному підході до вивчення мови, на врахуванні позамовних (когнітивних, соціокультурних, прагматичних чинників). Загальноосвітньою метою курсу є розвиток у студентів самостійного критичного мислення, уміння порівнювати різні підходи до аналізу теоретичних проблем, розуміти й викладати сутність теорії.

Окрім теоретичного, такий курс мав би і практичне, прикладне значення, забезпечуючи: а) підвищення комунікативної компетенції студентів завдяки ознайомленню з комунікативними максимами ввічливості й кількості

інформації, з правилами зміни комунікативних ролей, а також завдяки сенсibilізації до пресупозицій та імплікатурам дискурсу (у процесі вивчення конверсаційного дискурс-аналізу); б) підвищення медійної грамотності студентів (унаслідок ознайомлення з критичним аналізом дискурсу); в) підвищення якості володіння рідною та іноземною мовою.

Останнє пояснімо докладніше. Увесь процес вивчення мови, як рідної, так і іноземної, спрямований на оволодіння мовними нормами; у той же час загально визнаним є факт, що оволодіння стилістичними, мовленнєвими нормами передбачає більш високий рівень володіння мовою. Знайомство ж із нормами певного дискурсу свідчить про найвищу лінгвістичну кваліфікацію, про найбільшу автентичність власних висловлювань. При цьому засвоєння норм конкретного дискурсу ввижається цілком реальною справою, у той час як спроби оволодіти нормами «мовлення взагалі» видаються спробами «объять необъятное» в силу численності та різноманіття мовленнєвих форм і жанрів.

Висновки. Таким чином, дискурс-аналіз як мовна дисципліна має власні наукові поняття, категорії та методи дослідження. На нашу думку, він має стати курсом, що завершує вивчення мовознавчих дисциплін у виші, відображаючи загальну тенденцію переходу від системно-структурного підходу до мовних явищ, що домінувало протягом ХХ ст., до нової функціональної парадигми лінгвістики ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Spitzmüller Jurgen. Linguistische Diskursanalyse [Електронний ресурс] / Jurgen Spitzmüller // Vorlesungsreihe «Methoden der Linguistik» (WS 2004/05) – Universität Zürich, 14.12.2004. – Режим доступу : http://www.discourseanalysis.org/ada1_1.pdf<http://www.spitzmueller.org/docs/ws2004-05/praes-diskurs-2004-12-14.pdf>.
2. Дейк Т. ван. Дискурс и доминирование [Електронний ресурс] / Тойн А. ван Дейк // Современный дискурс-анализ. – 2009. – № 1. – С. 7–30. – Режим доступу : http://www.discourseanalysis.org/ada1_1.pdf.
3. Йоргенсен Марианне В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Марианне В. Йоргенсен, Луиза Дж. Филлипс. – Х. : Изд-во «Гуманитарный центр», 2008. – С. 23–25.
4. Кубрякова Е. С. Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус / Е. С. Кубрякова // Изв. АН. Серия литературы и языка. – М., 1994. – Т. 53, № 2. – С. 3–15.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
6. Сушко-Безденежных М. Г. Напрямки, категорії і методи дискурс-аналізу / М. Г. Сушко-Безденежных // Філологічні науки : збірник наукових праць. – Суми, СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 319–326.
7. Хомутова Т. Н. Научные парадигмы в лингвистике / Т. Н. Хомутова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 35 (173). – Серия Филология. Искусствоведение. Вып. 37. – С. 142–151.

РЕЗЮМЕ

Сушко-Безденежных М. Г. Потенциал курсу «Основы лингвистического дискурс-анализа» в профессиональной подготовке студентов-филологов.

В статье обосновывается необходимость включения интегративного курса «Основы лингвистического дискурс-анализа» в программу подготовки студентов-филологов. Предлагается обзор подходов к пониманию понятия «дискурс» и краткая характеристика основных направлений дискурс-анализа. Перечисляются теоретические и практические задачи предлагаемого курса в программе профессиональной подготовки филологов и определяются основные аспекты его содержания. Автор отмечает, что данный курс должен стать курсом, что завершает изучению языковедческих дисциплин в вузе, отражая общую тенденцию перехода от системно-структурного подхода к языковым явлениям, что доминировало на протяжении XX ст., к новой функциональной парадигме лингвистики XXI века.

Ключевые слова: интегративный курс, дискурс-анализ, подготовка студентов-филологов, системно-структурный подход, функциональная парадигма лингвистики.

SUMMARY

Sushko-Bezdenzhnykh M. The potential of the course «The fundamentals of linguistic discourse analysis» in the training of students-philologists.

The article states the necessity to put the integrative course «The fundamentals of linguistic discourse analysis» in the master-level programs for linguistic students. We give an overview of the approaches to the definition of the term «discourse» and describe the main schools of discourse analysis. We also specify the theoretical and practical tasks of such educational subject in the curriculum of linguistic PhD students and outline the main aspects of its contents.

We insist that the study of language at the university should include the study of language use. The functional approach to language has the advantage of opening up for the students many new areas for analysis and criticism. Besides discourse analysis as educational subject is the best way to introduce the functional approach to the university program, updating its contents up to the modern level of language studies.

The article touches on how some ways of critical discourse analysis would acquaint the students with methodology and research goals used in the study of language nowadays. To do this the article offers a broad overview of different definitions of the term «discourse». It also focuses on different approaches to discourse analysis as well as on practical issues, the kinds of questions the students might have at the beginning of work at their graduation papers, while still deciding which approaches to take.

The discourse analysis examines the texts under the assumption that language and meaning are in some way social constructs. The critical discourse analysis is defined as an interdisciplinary approach to language study with a critical point of view for the purpose of studying language behaviour in natural speech situations of social relevance. It uses diverse theoretical and methodological concepts for analyzing issues of social relevance while attempting to expose inequality and injustice in the both historical and social aspects.

The emphasis on both the structure and the social context of various texts can provide a solution which enables the students to “denaturalize”, for expose the «taken-for-grantedness» of ideological messages as they appear in isolated speech and, when combined with newer ethnographic studies and newer methods of discourse analysis, create a broader common ground between structural and functional approaches to language studies.

Key words: integrated courses, discourse analysis, preparation of the students-philologists, a systematic and structural approach, the functional paradigm of linguistics.